

Arkeologi vid Stenhuset i Skokloster

Arkeologisk schaktningsövervakning

Räa Skokloster 111:1, L2019:1528
Skokloster 2:4
Håbo kommun
Uppland

Hans Göthberg

Arkeologi vid Stenhuset i Skokloster

Arkeologisk schaktningsövervakning

Rää Skokloster 111:1, L2019:1528
Skokloster 2:4
Håbo kommun
Uppland

Hans Göthberg

Omslagsbild: Schaktningsövervakningen gjordes nära Stenhuset vid Skoklosters slott. Foto mot S, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2019:08
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Planframställning där inget annat anges: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Granskning: Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634 / © SGU, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2019

Upplandsmuseet, Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	7
Inledning	8
Bakgrund	9
Topografi och fornlämningsmiljö	9
Tidigare undersökningar	10
Äldre kartor och historiska uppgifter	12
Syfte, metod och genomförande	14
Undersökningsresultat	15
Diskussion	18
Administrativa uppgifter	21
Referenser	21
Bilagor	23

Figur 1. Karta över Uppsala län med läget för den aktuella undersökningen vid Skokloster markerad med röd cirkel.

Sammanfattning

Upplandsmuseet avdelning Arkeologi utförde i mars och april 2019 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Stenhuset (fornlämning Skokloster 111:1) vid Skoklosters slott. Schaktningsövervakningen gjordes i samband med anläggning av vatten- och avloppsledningar till en offentlig toalett vid Skokloster. Vid Stenhuset har tidigare en tegelugn påträffats vid den västra gaveln och ett tegelgolv i en byggnad under mark på den södra sidan.

Vid schaktningsövervakningen påträffades norr om Stenhuset en stensyll, vilken kan kopplas till ett hus som uppförts på 1600-talet, Fogdebyggnaden. Äldre än detta var lager med omrörd lera med inslag av tegelstenar. Detta lager är troligen spår av igenfyllda lertäcker som hört till tegelproduktionen på platsen.

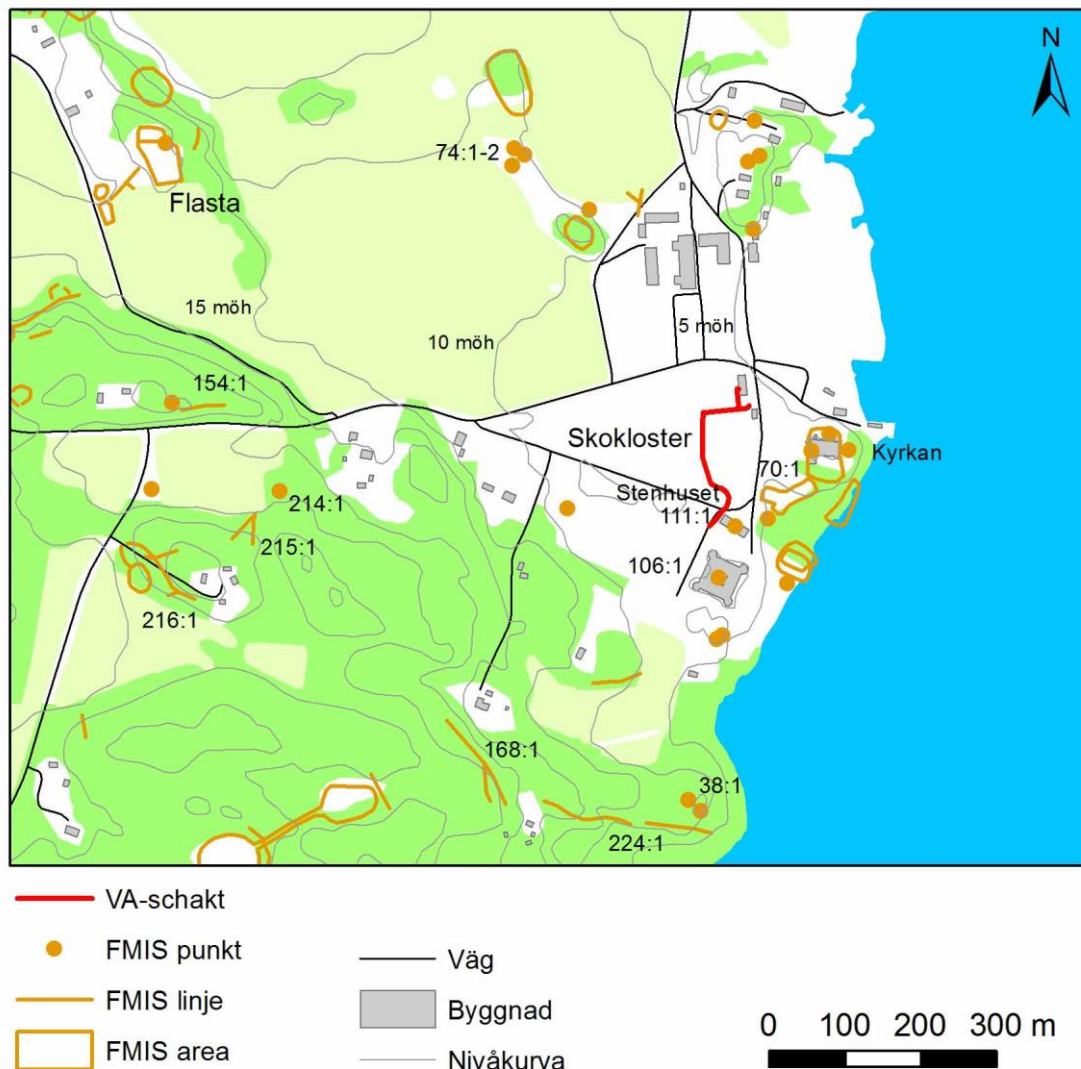

Bakgrund

Topografi och fornlämningsmiljö

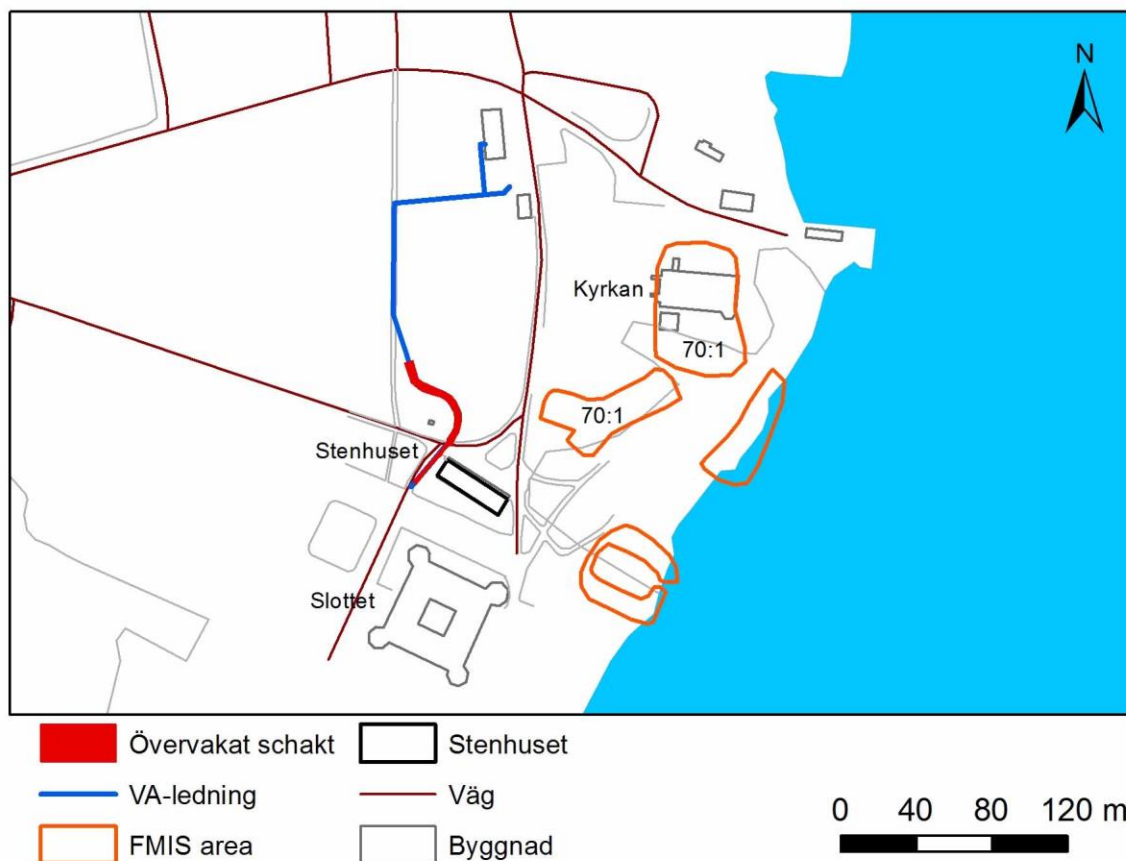
Skokloster ligger vid den västra sidan av Skofjärden och området närmast slottet och Stenhuset utgörs idag av parkmark. Området söder därom domineras av impedimentmark och i norr finns odlingsmark. I nära anslutning till slottet och Stenhuset ligger också Skokloster kyrka. Nivåmässigt ligger området kring kyrkan och Stenhuset samt de ytor som berörs av schaktningen relativt lågt, på 6-7 möh.

Förutom slottet (Skokloster 106:1) och Stenhuset (111:1) finns kring kyrkan husgrunder från historisk tid (70:1), vilka delvis har ingått i klostret (fig. 3). Vid och i kyrkan finns tre runstenar (Skokloster 69:1/U 679, 71:1/U 678, 72:1/U 681) uppställda.

Figur 3. Urval av fornlämningsmiljö i omgivningen till Skokloster och det övervakade VA-schaktet. Nivåkurvor har 5 m ekvidistans. Skala 1:10 000.

Andra lämningar av förhistorisk karaktär är spridda stensättningar söder, väster och norr om slottet (Skokloster 38:1, 74:1-2, 214:1). Dessutom finns hägnadssystem i form av stensträngar (154:1, 168:1, 215:1, 216:1, 224:1) söder och väster om slottet. Noterbart är att inga kända gravfält finns på Skoklosters ägor.

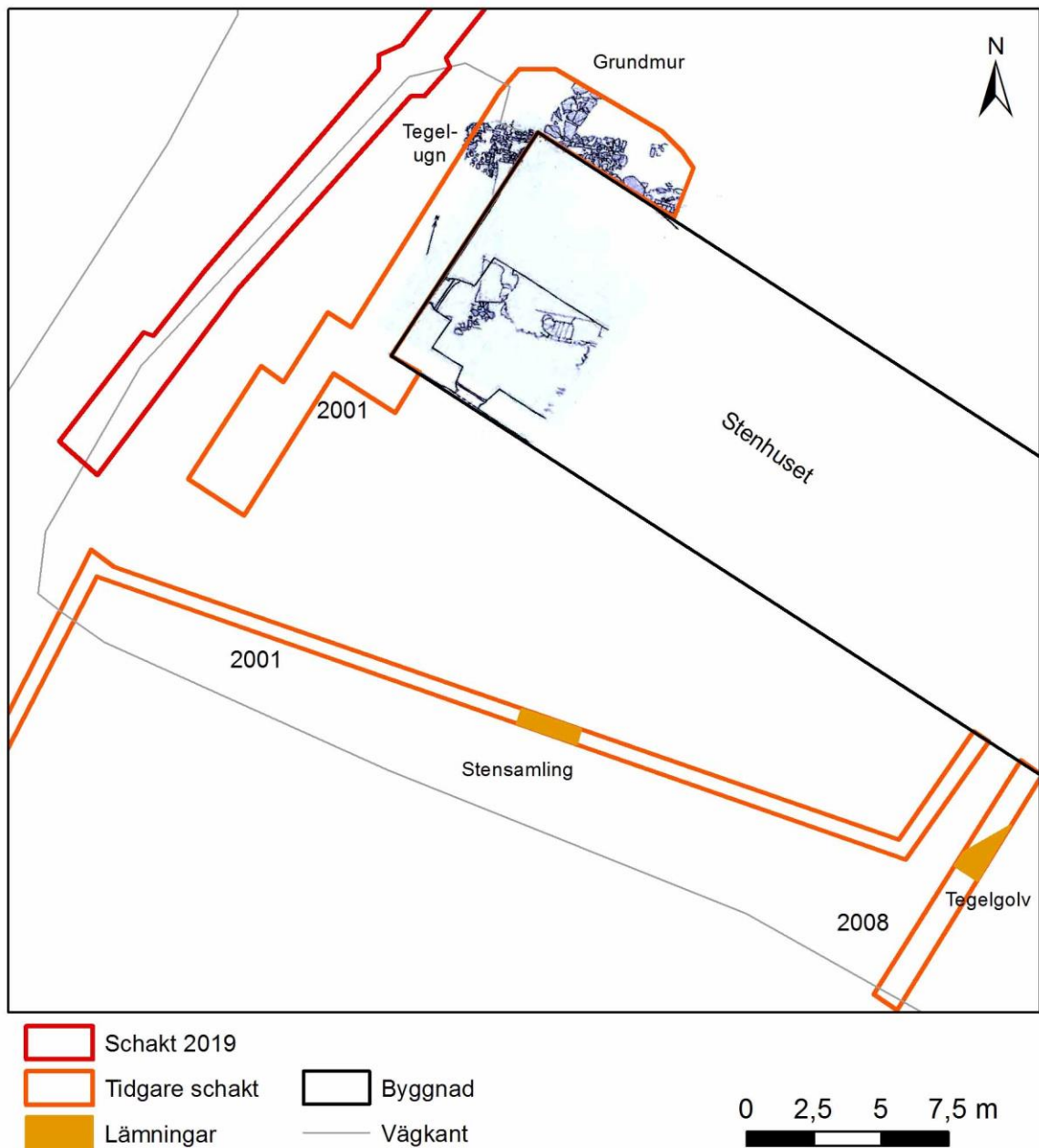

Figur 4. VA-ledningen började sydväst om Stenhuset och fortsatte norrut. Den södra delen av ledningens sträckning närmast Stenhuset övervakades. Skala 1:4 000.

Tidigare undersökningar

Två arkeologiska undersökningar i form av schaktningsövervakningar har tidigare skett vid Stenhuset. En undersökning skedde 2001 i samband med utbyte av VA-ledning och skadeanalys vid Stenhusets västra gavel. VA-ledningen sträckte sig från Stenhusets södra sida och vidare väster om slottet (fig. 5). Söder om Stenhuset påträffades ett område med större stenar, som kunnat vara en grund för en byggnad eller en stenkista för dränering. Omedelbart väster om Stenhusets västra gavel togs ett schakt upp. Vid det nordvästra hörnet framkom lämningar av en tegelugn som dokumenterats under 1970-talet, samt grundmur från ett tidigt byggnadsskede av Stenhuset (Syse 2004).

Den andra undersökningen skedde 2008 i samband med anläggning av fjärrvärme. Ledningen anslöt till den östra delen av Stenhuset på dess södra sida. Strax söder om Stenhuset påträffades ett tegelgolv från en byggnad med oklar utsträckning (fig. 5). Intill denna påträffades sju silvermynt (fig. 6) präglade under sent 1300-tal (Korpås 2009).

Figur 5. Tidigare schakt vid Stenhuset med lämningar (Syse 2004, Korpås 2009) samt schaktet 2019. Skala 1:250.

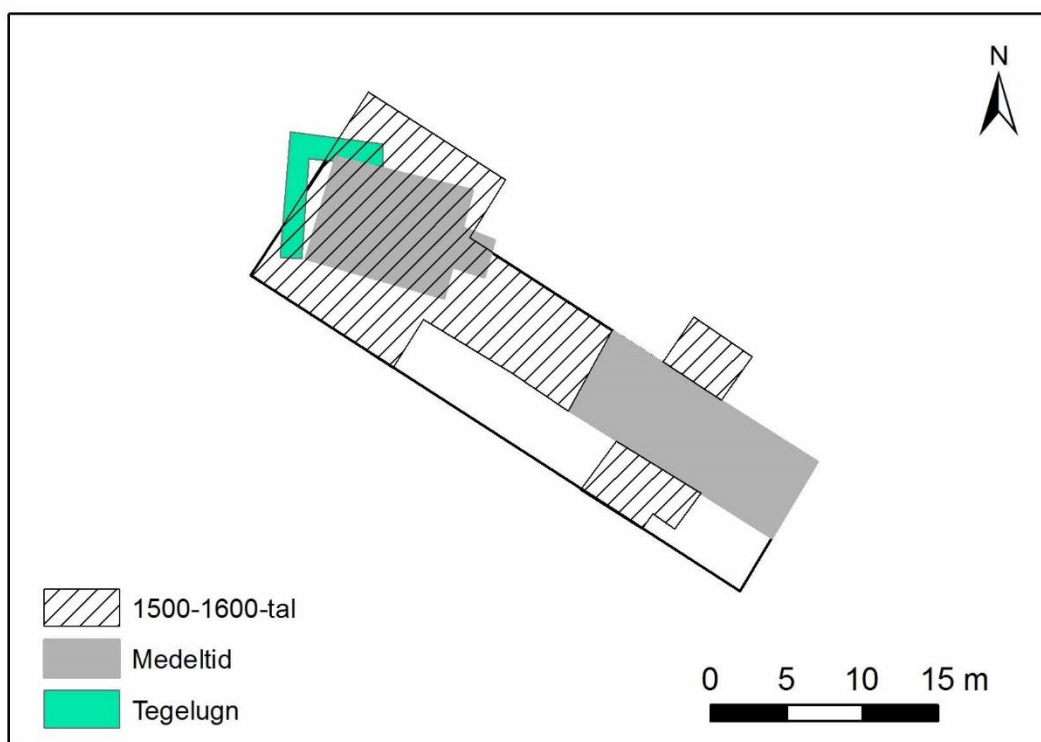

Figur 6. Tre av de sju silvermynt från 1370-80 som påträffades vid schaktningsövervakningen 2008. Efter Korpås 2009 fig. 12.

Äldre kartor och historiska uppgifter

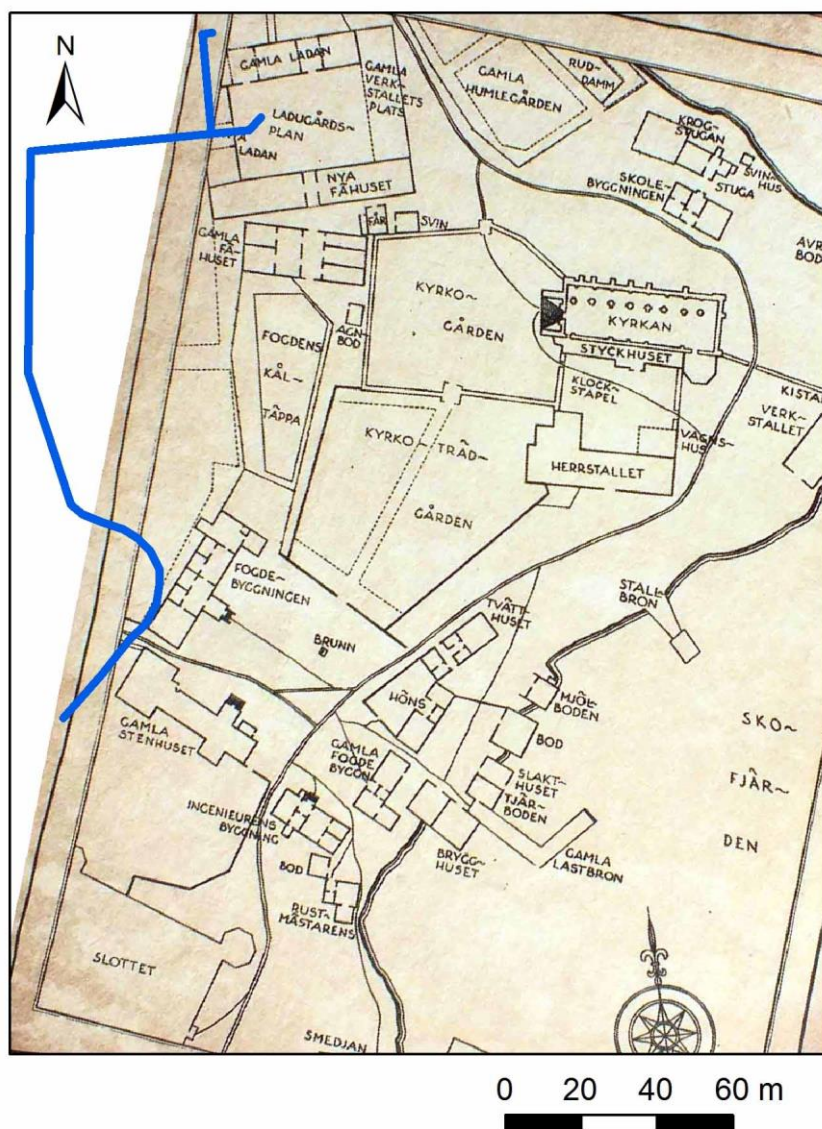
Det äldsta omnämmandet av Sko är från 1164-67 (DMS 2014 s. 129). Ett nunnekloster med namnet Sko kloster hade etablerats senast 1245, men låg åtminstone fram till 1260-talet vid det angränsande Flasta. Sko gård donerades till klostret 1260 (DMS 2014 s. 135f). Kyrkan i Sko var både klosterkyrka och sockenkyrka och påbörjades under 1200-talets förra hälft. Dess högaltare invigdes på 1280-talet och efter en brand återinvigdes kyrkan år 1300 (DMS 2014 s. 118). Klosters egendomar drogs in till kronan 1527 och själva klostret stängdes slutgiltigt 1578 (DMS 2014 s. 133). Sko donerades 1611 till Herman Wrangel (Andrén 1948).

På platsen för Stenhuset är den äldsta lämningen en tegelugn som antas tillhöra 1200-tal och anlades i samband med att klosterkyrkan uppfördes. Den äldsta delen av Stenhuset är en välvd källare i byggnadens västra ände (fig. 7). Källaren dateras troligen till sent 1200-tal eller 1300-1400-tal. I den östra änden av Stenhuset anlades under medeltid två tegelbyggnader. Under 1500-talets slut tillbyggdes dessa. Vid denna tid uppförs också en byggnad i den västra delen, över den välvda källaren. Under 1600-talets tidigare del byggdes de två separata husen samman till ett sammanhängande om än oregelbunden byggnad. Under 1700-talet revs delar av byggnaden, samtidigt som andra delar tillbyggdes så att den fick den nuvarande rektangulära formen (Hidemark & Nelander 2004). Stenhuset var gårdens huvudbyggnad fram till att slottet började uppföras på 1650-talet.

Figur 7. De äldsta inslagen i Stenhusets byggnadshistoria är en medeltida tegelugn, som efterföljs av byggnader i den östra och västra änden. Under 1500-talet och 1600-talet första del kompletterades och sammanbyggdes dessa till en oregelbunden byggnad. Under 1700-talet revs vissa delar, medan andra tillbyggdes så att huset fick sin nuvarande rektangulära form. Skala 1:500.

En gårdskarta över Skokloster från 1674 i Skoklosters arkiv visar gårdens byggnader (Andrén 1948 s. 18ff, Bild 4). De hus som främst är relevanta för VA-ledningen är Stenhuset med dess oregelbundna form och strax norr därom ytterligare en byggnad (fig. 8). Den kallades ”Fogdebyggnaden” eller ”röde byggnaden” och var byggd av trä, troligen på 1650-talet (Andrén 1948 s. 18). Att döma av dess läge skulle den tangeras av VA-ledningens schakt.

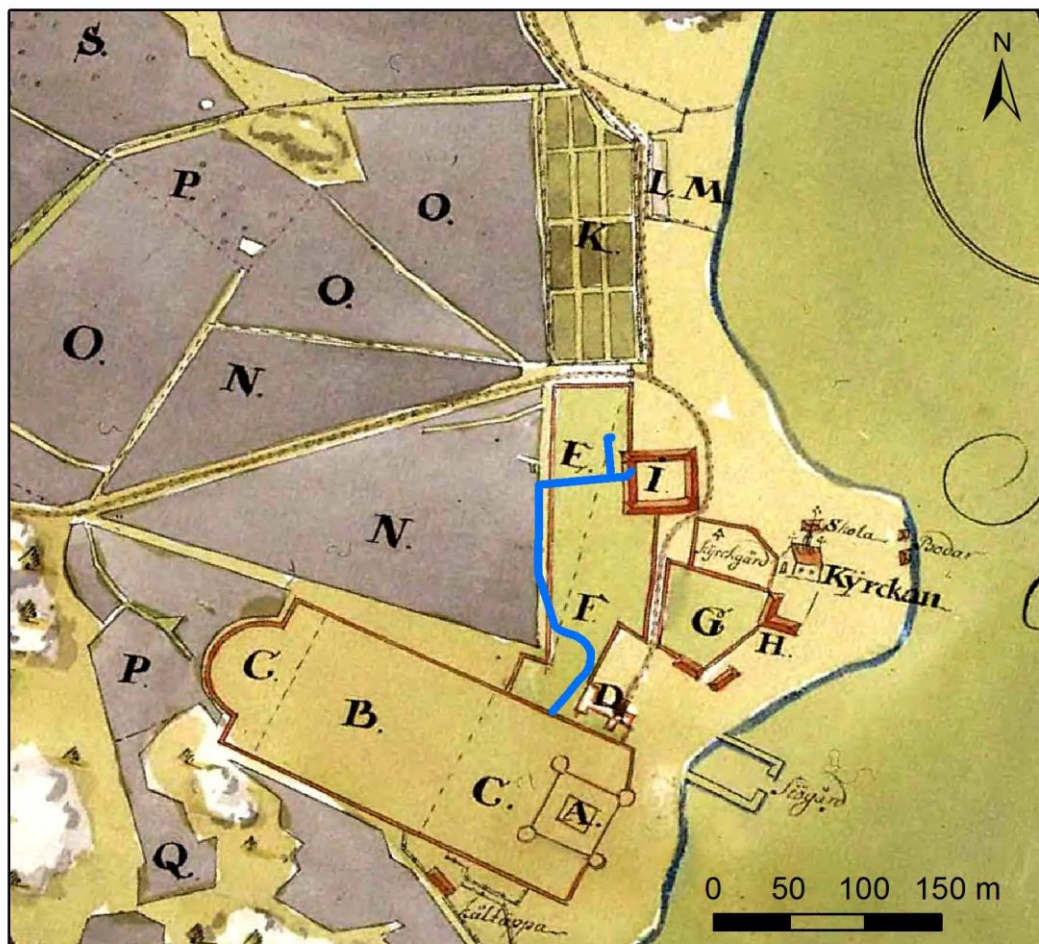

Figur 8. Rektifierad gårdskarta från 1674, omritad detalj (Andrén 1948 Bild 4, s. 23). VA-ledningen är markerad med blå linje. Skala 1:2 000.

Av äldre lantmäterikartor finns två generationer kartor över Skoklosters gård, från 1704 och 1802 (Referenser, Lantmäteriakter). Kartan från 1704 visar inte fogdebyggnaden, men dess placering avspeglas av gårdsplanens utsträckning mot väster. En jämförelse tyder på att VA-ledningen gick genom en fruktträdgård som låg norr om Stenhuset (fig. 9). Av fruktträdgårdens angavs den norra delen tidigare ha varit åker. I den norra kanten av fruktträdgårdens och med anslutning till åkermarken låg ladugården. Den redovisas också på gårdskartan från 1674 där det framgår att viss nybyggnad har skett, men att de äldre byggnaderna har legat på nästan samma plats. Eftersom ladugården representerar

funktioner som sannolikt funnits under klostertiden kan dess placering möjligen ha medeltida rötter. Enligt kartan från 1704 har ladugården däremot en ovanlig placering jämfört med åkermarkens årgångsgården då den ligger inom det södra årgångsgärdet. Det innebar att transporter till eller från det norra årgångsgärdet vid skörd och utkörning av gödsel blev väsentligt längre än till det södra gårdet.

Kartan från 1802 visar i stora drag samma markanvändning som kartan 1704. Även den häradsekonomska kartan från 1860 visar att Stenhuset omgavs av trädgårdar.

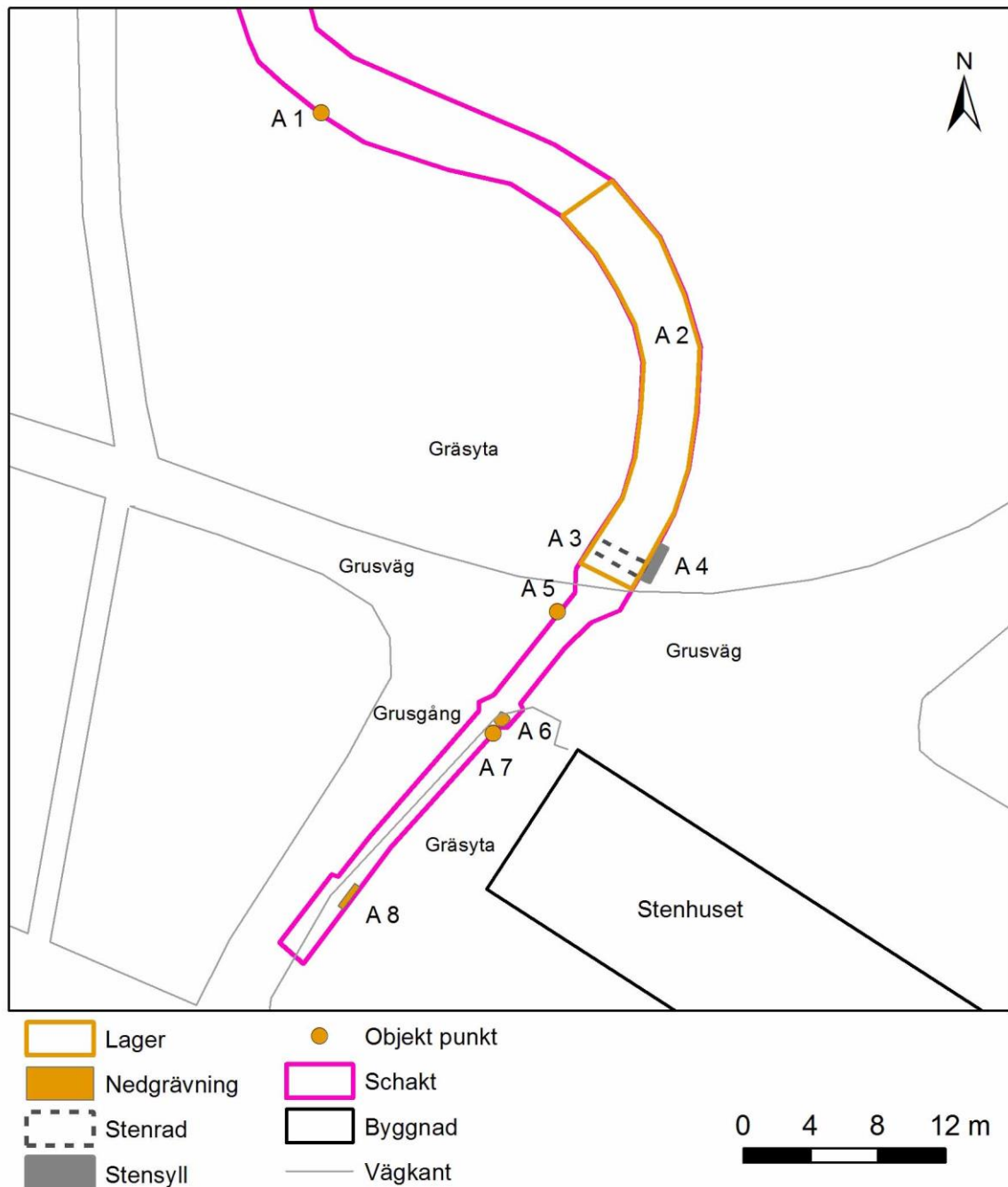
Figur 9. Rektifierat utsnitt ur karta från 1704 över Skokloster; A=slottet, D=Stenhuset, E & F=Frukträdgård, I=Ladugård, N, O & P=Åkrar. Norr om åkrarna O och P syns hägnaden som åtskiljer de två årgångsgårderna. Åkermarken korsas av en väg, som ännu idag har samma sträckning. VA-ledningen är markerad med blå linje. Skala 1:5 000.

Syfte, metod och genomförande

Syftet med schaktningsövervakningen var att klarlägga om det fanns lämningar i den del av schaktet som passerade Stenhuset och fortsatte norrut (fig. 3, 4). Schaktningsövervakningen skedde i form av både kontroll av grävda schakt och övervakning av schaktningen. Lämningar dokumenterades manuellt i plan, beskrevs och fotograferades.

Undersökningsresultat

I den norra delen anslöt VA-ledningen till serveringsbyggnad och följde sedan en grusgång söderut. I enlighet med länsstyrelsens beslut övervakades denna del inte. I den del av ledningsschaktet som gick i gräsbevuxen mark norr och väster om Stenhuset skedde schaktningsövervakningen (fig. 4).

Figur 10. Schaktet väster om Stenhuset med lokaliserade lämningar. Skala 1:400.

Av ledningsschaktet övervakades en 85 m lång sträcka (fig. 10). Schaktet var 3-4 m brett i de norra och mellersta delen och 1,5-2,0 m brett i den södra delen. Orsaken till skillnaden i bredd var att schaktet i norr släntades kraftigt, vilket inte var fallet i söder. Schaktets djup varierade mellan 1,5 och 2,5 m. Den övervakade delen av schaktet hade en yta om ca 255 m².

Norr om Stenhuset grävdes schaktet i gräsbevuxen mark. Matjordslagret i denna del innehöll tegelfragment och träkol. I schaktet fanns flera lämningar (fig. 10, Bilaga). På en ca 22 m lång sträcka fanns lager **A2** med omrörd lera med inslag av tegelfragment, enstaka tegelstenar, träkol, och spridda fragment av obrända ben. Lagrets tjocklek varierade mellan 0,6 och 1,1 m och lagrets botten mot den naturligt avsatta leran var oregelbunden. Möjligen ska denna oregelbundenhet ses som spår av lertäcker som i efterhand fyllts med avfall. Möjligen har lagret sträckt sig ytterligare västerut. Inga fynd tillvaratogs.

Lager **A1** var 1,0 m tjockt och bestod av omrörd lera med inslag av tegel, murbruk och glas. Emellertid fanns också en vattenledning i samma område, varför det möjligen skulle kunna röra sig om fyllning i det gamla ledningsschaktet.

I den södra änden av lager **A2** överlagrande detta stensyllen **A4**. Stensyllen låg i schaktets övre kant på den östra sidan (fig. 10, 11). **A4** kunde dokumenteras på en 2,2 m lång sträcka och bestod av glest placerade 0,2 m stora stenar i ett skift. I anslutning till dessa stenar fanns också tegelstenar och murbruk. Stensyllen har sannolikt tillhört ett hus som legat i rät vinkel till Stenhuset. I vinkel till **A4** låg stenraden **A3** som var 3 m lång och bestod av tre 0,5-1,0 m stora stenar i ett skift. I anslutning till stenarna fanns omrörda lager med murbruk och tegelfragment. Både **A3** och **A4** låg i södra kanten av den gräsbevuxna marken och invid en grusväg.

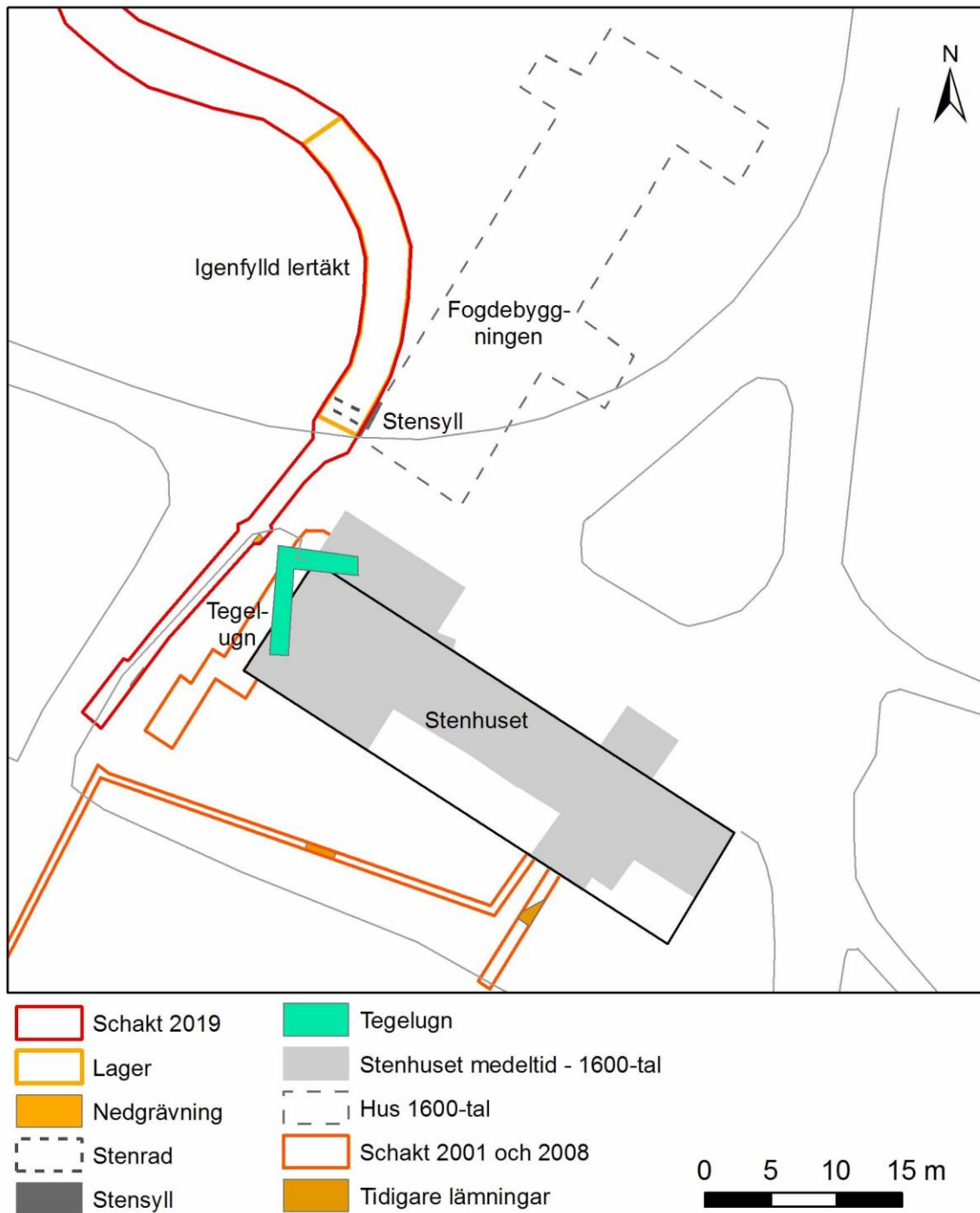
Figur 11. Stenarna i schaktets överkant ingår i stensyllen **A4** som tillhört ett hus från 1600-talet. Foto mot Ö.

Schaktets södra del korsade grusvägen och löpte sedan i grusgång och gräsbevuxen mark invid västra gaveln av Stenhuset (fig. 12). Under grusvägen och gången fanns lager **A5** med tegelkross i omrörd lera som var 0,1 m tjockt (fig. 10). I gräsytan var matjordslagret **A7** 0,3 m tjockt och innehöll tegelfragment. Till skillnad från den norra delen av schaktet låg den naturligt avsatta leran på 0,3 m djup och var mycket kompakt. I denna del av schaktet fanns två nedgrävningar. Av dessa var **A6** 0,8 m stor och 0,6 m djup och innehöll två 0,4 m stora stenar och en tegelsten. **A8** var större, 1,8 m stor och 1,2 m djup samt innehöll omrörd lera, tegelfragment och 0,1 m stora stenar. I schaktet söder om A8 fanns flera ledningar av olika slag och på olika djup, däribland den befintliga brunn som schaktet skulle ansluta till. Söder om A8 bestod därför hela schaktet av störningar.

Figur 12. I schaktet omedelbart väster om Stenhuset påträffades enbart enstaka lämningar, men desto fler sentida ledningar. Foto mot N.

Diskussion

Figur 13. Schaktet och dess lämningar i förhållande till tegelugnen under Stenhuset och 1600-talets byggnader. Lagret A2 med omörd lera, tegel m.m. är troligen igenfyllda lertäcker efter tegelbränningen. Stensyllen A4 överensstämmer väl med den sydvästra hörnet av Fogdebyggningen. Skala 1:500.

De påträffade lämningarna i schakten bör utifrån de stratigrafiska förhållandena tillhöra två olika skeden. Till det äldre skedet hör lagret A2 som sannolikt är sekundärt deponerat. Dess ojämna botten och tillika övergången mot den naturligt avsatta leran ger inte intryck av att vara naturligt tillkommen utan kan snarare vara spår av grävning. Det skulle exempelvis kunna vara täkt av lera för bränning i tegelugnen vid Stenhusets västra gavel (fig. 13). Den har föreslagits tillhöra 1200-tal när kyrkan byggdes (Syse 2001; Hidemark & Nelander 2004). Lagret skulle då var en återfyllning med avfall i täkterna. Avståndet mellan kanten av den troliga täktgropen och tegelugnen är 10 m.

Över A2 och därmed yngre än återfyllningen är syllstensraden A4. Den kan troligen kopplas till en byggnad som byggdes vid 1600-talets mitt benämns Fogdebyggnaden (fig. 8, 13). Byggnaden låg i rät vinkel till Stenhuset och ingick i ett samling av ekonomibygnader kring Stenhuset som var gårdens huvudbyggnad under 1600-talets första halva. Lämningen har registrerats som L2019:1528 i Fornreg.

Stenraden A3 låg i linje mellan södra gaveln av fogdebyggnaden och den norra sidan av allén längs vägen västerut. En samtidighet med huset är därför rimlig. Sannolikt har det funnits en infart till gårdsplanen redan då. Möjligen skulle stenraden kunna vara något slags markering och begränsning av vägen. De äldsta beläggen för vägen är kartan 1674, men skulle möjligen kunna vara äldre. Ett skäl är att de äldsta delarna av Stenhuset är från medeltid. Dessutom måste ett behov av vägar eller färdleder ha funnits för leveranser av varor från de kringliggande byar som ingick i klostrets godscomplex.

Nedgrävningarna A6 och A8 kan inte föras till något skede utan kan tillhöra någon tidsperiod från medeltid och framåt.

Figur 14. Skoklosters kyrka är den synliga återstoden av det medeltida klostret vars byggnader låg på höjdpaketet med klockstapel. Foto mot Ö.

En fråga som inte kunnat besvaras är om det på platsen funnits en eventuell föregångare till den hög- och senmedeltida bebyggelsen. En möjlig indikation skulle runstenarna vid kyrkan kunna vara, vilka bör kunna dateras till 1000-tal eller tidigt 1100-tal. Det rimmar dock illa med att Sko klosterkyrka bedöms ha börjat uppföras under 1200-talets första hälft (DMS 2014 s. 118ff). Däremot anses kyrkan i Flasta vara byggd under 1100-talet och har fragment av flera runstenar (DMS 2014 s. 120f). En möjlighet är att runstenarna har flyttats till Sko i samband med att kyrkan byggdes.

En annan faktor som talar mot en äldre bebyggelse på platsen är att nivåerna mellan Stenhuset och kyrkan ligger på 6-7 möh. På sådana nivåer är gårdslägen från yngre järnålder och medeltid ovanliga (Göthberg 2019). Det är därför sannolikt att Sko gård på 1200-talet låg på en annan plats än där klostret uppfördes. Ett möjligt läge för en föregångare skulle kunna vara den något högre belägna terrängen i anslutning till stensättningarna Skokloster 74:1-2 omkring 500 m åt nordväst (fig. 3).

Administrativa uppgifter

Plats: Skokloster 2:4, Skokloster socken, Håbo kommun, Uppsala län.

Fornlämning: Skokloster 111:1

Fornlämningstyp: Slott/herresäte

Typ av undersökning: Arkeologisk schaktningsövervakning

Orsak till undersökning: Anläggning av VA-ledning

Uppdragsgivare: Statens Fastighetsverk

Fältarbetsperiod: 2019-03-28 – 2019-04-03

Upplandsmuseets projektledare: Hans Göthberg

Upplandsmuseets personal: –

Upplandsmuseets diarienummer: Ar 781-2018

Upplandsmuseets projektnummer: 8716

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: dnr 431-1864-2018, (datum 2018-12-20)

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd tillvaratogs.

Referenser

Lantmäteriakter

Lantmäteristyrelsens arkiv.

Skoklosters sn

Skokloster

Ägodelning 1704 B53-26:1

Storskifte 1802 B53:26:3

Rikets allmänna kartverks arkiv.

Häradsekonomiska kartan 1859-63

Blad Skokloster (J112-84-17)

Litteratur

- Andrén, Erik. 1948. Skokloster. Ett slottsbygge under stormaktstiden. Stockholm.
- DMS. 2014. Det Medeltida Sverige. 1 Uppland. 10 Håbo härad, Sigtuna stad.
Björklund, Annika. Riksarkivet. Stockholm.
- Göthberg, Hans. 2019. En boplats i östra Fyrislund – Norrby och Övergnista.
Arkeologisk förundersökning. Upplandsmuseets rapporter 2019:06.
- Hidemark, Ove & Nelander, Per. 2004. Vårdprogram för Stenhuset vid Skoklosters slott. Uppsala.
- Korpås, Ola. 2009. Skokloster. Stenhuset. Arkeologisk schaktningsövervakning.
Upplandsmuseets rapporter 2009:13. Uppsala.
- Syse, Bent. 2004. Stenhuset. Arkeologisk schaktningsövervakning. Upplandsmuseet rapport 2004:12. Uppsala.

Fornsök. Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister.

Bilagor

Lämningslista

Id	Typ	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	Lager	–	–	1,0	Under matjord fanns omrörd lera, tegel, murbruk, glasfragment
2	Lager	22	–	0,6-1,1	Under matjord fanns omrörd lera med inslag av tegelfragment, träkol, ställvis fragment av obrända ben.
3	Stenrad	3	1	0,5	Tre stenar, 0,5-1,0 m st. Bestod av ett skift. Låg i 0,5-0,8 m tj fyllning med murbruk, tegelfragment, omrörd lera.
4	Stensyll	2,2	–	0,2	Stenar 0,2 m st. Låg i 0,4 m tj lager med tegel, murbruk.
5	Lager	–	–	0,1	Tegelkross i omrörd lera
6	Nedgrävning	0,8	–	0,6	Omrörd lera med 2 stenar -0,4 m st och tegel.
7	Matjordslager	–	–	0,3	Matjord med tegelfragment
8	Nedgrävning	1,8	–	1,2	Omrörd lera, inslag av 0,1 m st stenar, tegelfragment.